

Az állampolgári nevelés és a háború.

Írta: *dr. Friml Aladár* főgimnáziumi tanár.

Január hó folyamán a porosz ipar- és kereskedelmi minisztériumnak egy hivatalos kiadványa jelent meg a könyvpiacra. A könyvnek címe: «Staatsbürgerliche Belehrungen in der Kriegszeit.»*

A cím világosan megjelöli a mű célját és tartalmát. Szánva van a szak- és továbbképző iskoláknak, de a középiskolák figyelmét is annyira magára vonta, hogy elterjedése és felhasználása itt is napról-napra nagyobb mérvet ölt. Meg kell jegyeznünk, hogy nem tankönyvről van szó. Útmutató a tanítók és tanárok számára, amelyben több szerző monografiaszerűen dolgozta fel

* Staatsbürgerliche Belehrungen in der Kriegszeit, Herausgegeben für Fach- und Fortbildungsschulen vom Kgl. Preuss. Landesgewerbeamt. 1915. Carl Heymanns Verlag. Berlin. W. 8. I–VIII. 282 1.

és állította be az állampolgári nevelés anyagát a háború perspektívájába.

Nem kívánok e könyv ismertetésénél tovább időzni, később még visszatérek rá, csupán idézni óhajtok előszavából egy mondatot, amely így hangzik: «A német nép tudja, miről van szó e világháborúban. A németek korra, társadalmi állásra és foglalkozásra való tekintet nélkül teljesítik kötelességüket otthon ép úgy, mint a harcmezőn s a tengeren, ugyanazzal a feltétlen odaadással a haza iránt, ugyanazzal a megingathatatlan elszántsággal, hogy kitartanak a szerencsés befejezésig és ugyanazzal az állhatatossággal, hogy elviselik a mérhetetlen áldozatokat, melyeket a háború követel.» Úgy gondolom, hogy ha ez így van, s mindnyájan tudjuk, hogy így van, akkor ez a hivatalos és lapidaris stílusú, de határozott és önérzetes ténymegállapítás az állampolgári nevelés teljes sikerét is jelenti és igazolja azt a kultúrpolitikát, mely a közoktatásba és a köznevelésbe az állampolgári nevelést kifejezetten és intézményesen beillesztette.

Nem kétséges, hogy minden állam közoktatási szervezete feladatául állampolgárok nevelését tűzte ki, bármiként definiálta is egyébként egyes iskolafajainak tantervi céljait és eszközeit, mert hiszen a kultúra fogalmában benne van a közöségnek és az egyediségnek a viszonya egymáshoz. Ha az újabb korban mégis felmerült az állampolgári nevelésnek a köznevelés körében való

élesebb elhatárolása, sőt külön disciplinává emelése, akkor ezt a törekvést arra kell visszavezetnünk, hogy az állami élet feladatai korunkban szemlátomást megsokasodtak, másrészt a jogki-terjesztést az egyén individuális életét tudatosabbá tette, amiből, hogy úgy mondjuk, az életformáknak oly rendkívül gazdag szövevénye támad, melyben az állam és az egyén viszonyáról külön és tervszerűen kell a jövő nemzedéket tájékoztatni. Ezt kívánja az állam és állameszme fokozottabb védelme is az újabb társadalmi ideológiákkal és a külső ellenséggel szemben.

Ismeretes, hogy az állampolgári nevelés eszméje a külföldön az utolsó évtizedekben nagy hullámokat vert, amelyekből itt is, ott is kiemelkedett az állampolgári nevelés kész épülete. Nem kívánom most azokat a vitákat ismertetni, melyek az állampolgári nevelés fogalma és célja körül keletkeztek,* elegendő, ha megállapítjuk, hogy minden modern állam gondoskodik arról, hogy a tanuló nemzedék ismerje meg egyfelől azokat a jogokat és kötelességeket, melyek az államot illetik, másfelől ismerje meg és tudja majdan gyakorolni azokat a jogokat és teljesíteni azokat a kötelességeket, melyek állampolgári minőségéből reá háramlanak.

* Der Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung von Georg Kerschensteiner. Leipzig 1910. B. G. Teubner.

Abban is megegyeznek a vélemények, hogy a szorosán vett állampolgári nevelés az alkotmánytan, az államjog, a polgári jog, a gazdaságtan és az egészségtan tanításán nyugszik.*

Mint hogy az állampolgári kötelességek között minden európai államban Anglia kivételével a hadkötelezettség is szerepel, önként felmerül a kérdés, vajjon e kötelesség teljesítésére az állampolgári nevelés egyenesen és közvetlenül is készítse elő az ifjúságot, vagy elégedjék meg a, közvetett hatással, melyet az állampolgári nevelés egyéb tényezői ez irányban gyakorolhatnak. Más szóval helyes volna a katonai nevelés elveit belevinni az állampolgári nevelés szervezetébe.

E kérdés felvetése napjainkban különösen jogosult. A harctér eseményei, az ott gyűjtött eddigi tapasztalatok, s bizonyára a későbbiek is felette alkalmasak a közönségben, sőt paedagogus körökben is felkelteni azt a hajlandóságot, hogy a harci készség fokozását a most serdülő nemzedékben a polgári nevelésnek nyomatékosabban hangoztatott feladatává tegyük, mint eddig történt. Különösen a testi nevelés az a terület, melyen a harctéri tapasztalatok gyümölcsöztetése

* L. Miklóssy István: Az állampolgári nevelés szükségessége hazánkban. Előadás a Kath. Tanár-egyesület VI. közgyűlésén. Magyar Középiskola 1914. évi. 81-91. és 146-156. 1.

hálásnak ígérkezik.* Nap-nap után halljuk és olvassuk, hogy a testi fáradalmaknak micsoda rettenetes változatait kell elviselniük katonáinknak s a fizikai ellenállás és edzettség mekkora fokát a van szükségük, hogy a lelki erőt cserben ne hagyja a testi fogyatékoság. És könnyen érthető a következtetés: «Fektessük katonai alapra az ifjúság nevelését.» Ez azonban nyilvánvaló tévedés volna. A tulajdonképeni katonai gyakorlatoknak egészen különleges céljuk van, amelyeknek a polgári életben kevés hasznát vehetjük. Ellenben nem szorul külön bizonyításra, hogy az ügyesség, edzettség, munkabírás, lélekjelenlét, eltökéltség, körültekintés, férfias fegyelem oly tulajdonságok, amelyekre a polgárembernek és a katonának egyformán szüksége van: a polgárnak az élet nem kevésbé komoly harcainak megvívásához, a katonának a háborúviseléshez. Ezeken a pontokon tehát érintkeznek a polgári élet és a hadviselés feltételei. Ez az érintkezés most a háborúban oly intenzív, hogy a béke napjai számára is hatással lehet, ha tanulságait okosan fel tudjuk használni. Már békeidőben is tapasztaltuk, hogy az élet küzdelmeinek növekedésével nem gyarapodott a megfelelő arányban a nemzedékek ellenálló ereje, kitartása, testi egészsége. Az atletika nem segített a ba-

* Katonai irányzat a testi nevelésben. K. K.-tól. O. K. T. 1915. évf. 7. sz. 285. 1.

jon, s a háború után még nyilvánvalóbbá lesz, hogy a testgyakorlásnak e mutatványos formáit még jobban meg kell szorítanunk s a turisztikai elemet kell benne kiszélesítenünk, a cserkész nevelést kell intézményes alapra fektetnünk. Ezzel egyaránt szolgálni fogjuk a béke feladatait és a véderő érdekeit.

A *katonai* fegyelem és engedelmesség is oly különleges célt szolgál, hogy a köznevelés rendes tényezői között el nem helyezhető, már pedig a katonai nevelés és a par excellence katonai gyakorlatok nélkülük nem képzelhetők. Viszont a rend, a pontosság, a felelősségérzet, melyeknek áldásait a harcmezőn tapasztalják katonáink, kedvező visszahatással kell, hogy legyenek egyes társadalmi rétegeinknek e tekintetben meglehetősen laza felfogására. Tanulóifjúságunk is a túlságosan becéző nevelésnek, mely napjainkban különféle jelszavak alatt lábra kapott, kárát vallja.

A háború tapasztalataiból való az a tény is, hogy katonáink vitézségének, kitartásának nem a katonai szigor és a büntetéstől való félelem az indítéka. Békés foglalkozású tartalékos tisztek és nép fölkelők teszik harcoló seregeink zömét. És ezekkel a katonai disciplinától jórészt már elszokott elemekkel azok a katonai feljebbvalók tudnak legeredményesebben operálni, akik megkövetelik ugyan a rendet és kötelességtudást, de szeretettel és méltányossággal bánnak velük, akár csak az iskolában is az a tanítómester ér el leg-

jobb sikort, aki legközelebb áll tanítványai szívéhez. Helyes tehát az a következtetés, hogy a katonai és a polgári nevelésnek közeledniök kell egymáshoz, egyik tanulhat a másiktól.

Kerschensteiner* az állampolgári nevelés feladatai közé sorozza az állampolgárnak a haza védelmére való képesítését is: «Erziehung zur Wehrhaftigkeit.» Ezen azonban nem a katonai nevelést érti, hanem a józan és hygienikus életmódra szoktatást, mely az egyévi hadiszolgálatra is alkalmassá teszi. Ezt egybevetve az előbb mondottakkal nem szabad figyelmen kívül hagynunk az állampolgári nevelés és háború kapcsolatainak vizsgálatánál azt a szempontot, hogy az állampolgári nevelés céljait a bókében dolgozó állam, társadalom, és egyén közös érdekei határozzák meg. Ha ezek a célok az állami lét tudatosságára, az egyén akaratának közös feladatok megoldására irányuló és belátáson alapuló alárendelésére irányulnak és ha a leendő polgárban a vallásosság, a lelkiismeretesség, a szorgalom, a kitartás, az önmegtagadás ** és az odaadás erőnyeit vannak hivatva fejleszteni és cselekvő készségre bírni, akkor nem kétséges, hogy az ekként nevelt állampolgárok a háborúban is tudni

* Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend von Dr. Georg Kerschensteiner, 3. Aufl. Erfurt 1900. Verlag v. K. Villaret. III-ik lap.

** Id. mű u. o.

és teljesíteni fogják kötelességeiket. Abból a viselkedésből tehát, a melyet az állampolgárok a maguk összeségében háború idején tanúsítanak, világosan következtetést lehet vonni arra, mennyire ismerik állampolgári kötelességüket s mennyire vannak tudatában annak, hogy a változott viszonyok között is az állam, a haza létérdekeinek megóvásától és biztosításától függ az ő veszélyeztetett egyéni létük megóvása és biztosítása is. Lássuk néhány példában, hogyan érintett bennünket, de főképp hogyan érintette népünket a háború kitörése. Tapasztalhattuk, hogy a háborús hírek keltettek ugyan izgalmat, de félelem, vagy rettegés nyomai nem voltak észlelhetők s mikor a mozgósítási parancs megjelent, a bevonulásra kötelezett férfitakosság nyugodtan s oly pontossággal jelentkezett illetékes hadkiegészítő parancsnokságainál, oly nyugodtan várakozott napokon át – sokszor a szabad ég alatt töltve az éjszakákat is, hogy méltán bámulatot keltett ez a várakozást felülmúló kötelességtudás. És a szélső délvidék egyes szerblakta helyeit nem számítva, helyt álltak nemzetiségeink is. A mozgósítás megtörtént, hadseregeink felvonultak s azóta vívják hőiesen és lankadatlanul csatáikat túl az ország határain. De folytassuk észleleteinket az ország határain belül. Mikor a vonatok elvitték katonáinkat, eleinte valami különös zsibbadtság jelei mutatkoztak az otthon maradottak leikein. Mintha úgy gondolkoztunk volna: íme felszerel-

tük, elláttuk hadseregünket élelemmel, ruhával, munícióval s a hadviselés minden egyéb szükséges kellékével s most várjuk türelemmel, mit hoz a jövő. Az a tudat, hogy a jelenkor háborúit nemcsak a fegyveres erőnek, hanem az otthon maradottak millióinak is meg kell vívniok, mintha csak a legműveltebbek elméjében lett volna meg világosan. Láttuk, hogy a kisebb és nagyobb ipari üzemek kezdték megszüntetni vagy megszorítani működésüket, anélkül, hogy erre kényszerítő okuk lett volna, az üzletek tartva a forgalom megcsappanásától, leszállították személyzetük számát, a városi közlekedés kevesebb járat-tal kezdett lebonyolódni, sőt a napilapokban vita folyt arról, vajjon megnyíljanak-e az iskolák vagy sem. Szóval az élet lüktetése a legfontosabb vonatkozásokban megállással fenyegetett. Szerencsére ez az állapot nem sokáig tartott. De meg kell állapítanunk, hogy erélyes fellépésre volt szükség, hogy a további stagnációnak, elenyedésnek eleje vétecsék.

Tapasztalhattunk egyebet is. Megcsappant a kínálat az élelmiszerekben. Ebben kétségkívül része volt a számításnak, a spekulációnak is, de a kisembereket, a kicsiben termelőket a falvakban sokszor az ösztönös egoizmus bírta rá, hogy termésüknek egy jelentékeny hányadát, nagyobb-
bat, mint az ő rendes évi szükségletük, félre-
tegyék. Tanúi voltunk annak is, hogy az embe-
rek hirtelen megrohanták a takarékpénztára-

kat betéteikért, mert azt gondolták, hogy ott-hon a ládafiókban nagyobb biztonságban lesz a pénzük, mint a pénzintézetek pánccélzárain belül.

Csakhamar jelentkezett a váltópénz, különösen az ezüstpénz hiánya. Intelligens ember is akadt nem egy, aki gyűjtötte az ezüst egy és két koronásokat helytelenül felfogott előrelátásból arra az időre, amikor a papírpénznek nem lesz esetleg értéke.

A példákat ki-ki szaporíthatná. Azonban az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy közgazdasági életünknek a háborúval való összefüggéseiről nem volt kezdetben tudatos képünk. És ha latba vetjük, hogy a fala népe máig se nagyon változtatott rendes életmódján, hogy a fehér nép ölbe tett kézzel élvezzi a hadisegélyt és selyem viganót vásárol, ellenben napszámba felemelt bérért sem szegődik: akkor nem mondhatjuk, hogy az állampolgári kötelességeket a maguk valóságában felismerné és átérezné különösen gazdasági vonatkozásaikban. Népünk nagy része nincs tudatában annak az igazságnak, hogy «valamint csupán a hadi vitézség technikai készülség nélkül tartós eredményeket nem biztosíthat a háborúban, azon képen a gazdasági élet erőinek és területeinek helyes elrendezése nélkül a «front» mögött nem biztosítható a végleges győzelem.»*

* Staatsbürgerliche Belehrungen in der Kriegszeit. V. fejt.

Megnyugtató, hogy a gazdasági élet folytonosságának fenntartására nálunk is megtörténtek és folyamatban vannak az intézkedések. De kétségtelen, hogy az említettem okoknál fogva ez a feladat nálunk sokkal több nehézségbe ütközik, mint német szövetségeseinknél. Egy okkal több ez is, hogy felhasználjuk az alkalmat és vizsgáljuk, hogyan értékesíthetők a háború mozzanatai az állampolgári nevelés céljaira.

Eleinte paradoxonnak látszik, hogy az állampolgári nevelést, melyről megelőzően megállapítottuk, hogy céljait helyesen elsősorban a béke szempontjából határozhatjuk meg, most a háború szemüvegén át nézzük. De, ha figyelembe vesszük, hogy az állam a háborúban mindenkitől érthető, mindenkit a legközelebről érintő, mindeneket átkaroló szent és magasztos hivatásban jelenik meg, akkor minden más ténykedésénél világosabban és határozottabban rá eszmélünk az állam fogalmára. Békében ez távolról sincs így. Sőt az állami élet tényei béke idején igen sokszor hamis fogalomalkotásra adnak alkalmat. Mily sokan vannak, akik az államot csak az adószedésből, a katonai sorozásokból, közmunkák rekvirálásából, állat- és takarmány-kiviteli tilalmakból stb. ismerik, ellenben az állam által nyújtott ellenszolgáltatásokra nem gondolnak, mert az állam és a polgárok viszonyát soha sem mérlegelték. Hányan vannak, akik mindent elkövetnek törvényes adójuk leszállítására, ellenben szívesen

részesednek állami vállalkozásokban s fejős tehénnek tekintik az államot a békében s talán még inkább a háborúban. Éles világításba helyezi ezeket a tényeket Prohászka, Székesfehérvár püspöke, midőn így szól egyik háborús előadásában,* miután a magyar nép harci vitézségének szép emléket emelt, de hibáiról sem feledkezik meg: «Hol tartunk annak a belátásától, hogy amit a haza veszít, azt én veszítem s hogy ami a hazának kerül pénzébe, azt én fizetem, tudniillik mindegyikünk? Hol tartunk attól, hogy ami az államé, az az enyém is s hogy ami neki vész, az nekem vész s azt bizony nekem kell megfizetnem. A mi katonáinkban – s ez a magyar szociális érzés egyik mérője – mind ez átlag hiányzik; ha egy kicsit is megsebesültek, ezer és ezer számra dobják el a drága fegyvert s ezt a könnyelmű pazarlást a csodalénynek kell megfizetni, melyet államnak hívnak, hogy miből, azt a magyar nem kérdezi; de az adót nyögi és felpanaszolja. A béres asszony vagy más, akinek elment a kenyérkeresője, megkapja attól a misztikus felhőbe burkolt lénytől, az álamtól a segélyt s nem dolgozik, ül a küszöbön, vagy a padkán a kályha mellett s lopja a napot s nem érti, hogy az az egész állam, közigazda-

* Prohászka Ottokár: A háború lelke. 171. oldal. «Élet» kiadás. Budapest, 1915.

ságilag egy szerző, munkás, szorgalmas, takarékos nép vállain áll, hogy az állam ereje az a munka, melyet mi végzünk a hogy az állampénztár forrásai mind a mi zsebeinkben rejtőznek. íme ez a szociális műveltség – ez a polgári belátás a dolgokba s az összefüggésekbe hiányzik a magyar népből.»

Érezzük, hogy a költői ihletű tudós főpapak szavai népünknek az állampolgári belátás fogyatékoságából eredő hibáit híven és találóan jellemezte.

Érezzük azt is, hogy bár népoktatási törvényünk megköveteli az iskolákban «a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetését», a felsőbb népiskolákban a hazai alkotmánytannak tanítását, a polgári iskolákban is a köz-, magán- és váltójog «alapvonalainak» megismertetését: mégis nagyon sok a tennivalónk ezen a téren, hogy az állampolgári nevelés gazdagabb gyümölcsöket teremjen. Nem tekintve azokat a feladatokat, melyek a népoktatásnak ezen irányban való elmélyítésére alkalmasak lehetnek itt van a közép fokú oktatás egész területe, ahol az állampolgári nevelésről intenzívebb módon és tudatosan kellene gondoskodni.* Ennek felismerése bírta

* Jellemző pl., hogy nem egyszer akadnak olyan középiskolai tanulók, akik nem tudják, hogy katonai ügyben a járásbíróshoz vagy a szolgabíróshoz kell-e fordulniok.

rá Miklóssy István főgimnáziumi tanárt, hogy az állampolgári nevelés érdekében mozgalmat indítson és eszmecserére adjon alkalmat a budapesti kath. tanári körben megtartott sorozatos előadásaiival.* További eszmecserére nem kerülhetett a sor, mert megindítója a háború kitörése óta hadiszolgálatot teljesít.

Nem feladatom, hogy az állampolgári nevelés kívánatos továbbfejlesztését rendszeresen vázoljam most s θ rövid kitérés után visszatérek annak a kérdésnek taglalásához, mikép használhatók fel a háború tanulságai az állampolgári tudatosság felébresztésére és megerősítésére.

Az állampolgári nevelés eszközeinek, mondjuk tárgyainak komplexumából, különösen az állampolgári jogok, és kötelességek, másrészt a gazdaságtan közérthető elemei azok, amelyek a háború mozzanataiban éles világításba helyezhetők.

Már maga az állam fogalma, oly konkrét tartalmat nyer a háborúban, hogy sokkal könnyebben megérthető jelen ténykedéseiből, mint bármilyen szabad definitióból. Lássunk néhány példát.

Az állam a többi között személyes szabadsá-

* Fentebb, jegyzetben idézett előadásán kívül még két előadást tartott M. Állampolgári nevelés Franciaországban. L. Magyar Középiskola 1914. évf. 257. 1. A németalföldi, a dán és svájci állampolgári nevelés. L. u. o. 464. 1.

got, vagyonbiztonságot és az otthon sérthetlenségét biztosítja polgárainak. Amíg a béke tart, ezen jogok tudata a polgárok legtöbbszörénél csak latens, csak egyénekenként és helyekenként lép fel, mint tudatos valóság, akkor, amikor valamely oldalról veszély fenyegeti és akkor kinek-kinek módjában van, hogy ezen jogainak megsértése ellen az arra hivatott fórumok előtt egymaga is védelmet keressen. A háborúban egyszerre s mindenre kivétel nélkül rászakad annak a veszedelemnek tudata, hogy e javaink veszendőbe mehetnek, ha győz az ellenség. S ettől a veszedelemtől az állam ment meg bennünket hadseregével és hatalmas organizációjával, mely a hadviseléshez megkívántatik. A nép legegyszerűbb fia is érzi a maga elégtelenségét s tehetetlenségét az óriási feladattal szemben s milliók bizalommal tekintenek az államra s az állam képe egy pillanat alatt kilép abból a misztikus homályból, amely béke idején a nép előtt körülveszi és testet ölt. Ugyanakkor megvalósul a sokat hirdetett elv, hogy amire egyesek vagy kisebb csoportok nem képesek, azt el tudják érni az e célra egyesített erők, a nemzet összessége. De az ellenség leveréséhez fegyver és muníció is kell, a nagy hadseregeket táplálni kell, kórházakat kell állítani sebesültek számára, gondoskodni kell a kenyérkereső nélkül maradt családtagokról, az elesettek özvegyeiről és árváiról. Hasonló szükségletek kielégítése részben a békében is fel-

adata az államnak, de most mindez a szemünk előtt folyik kolosszális méretekben és szédítő egymásutánban. Ha iskolák, vasutak építése, jóléti intézmények felállítása, munkásotthonok telepítése és más számtalan állami feladat teljesítése a békében nem volt elég az államról való helyes fogalomalkotásra, a háború valóban módot és alkalmat nyújt, hogy megteremtsük tanítványaink lelkében. Es itt különös súllyal kell rámutatnunk nemzetiségi vidékeinkre. Ha valamikor ráirányíthattuk nemzetiségeink figyelmét a magyar állam védő és oltalmazó karjára, most fogjuk megtehetni leghatékonyabban. A harc dühe ott tombol leghevesebben, az ország azon határa mentén, ahol nemzetiségeink laknak. Szemük előtt folyik a védelem munkája, amint szemük előtt folyt a betörő ellenség barbár pusztítása, ahol sikerült, lábát, hacsak napokra is megvetnie. Ennek a vidéknek az orosz pánszlávizmustól sokszor megkísértett népe, bizonyára sohasem volt oly fogékony magyar állameszme megértésére, mint a szenvedések ezen napjaiban, amelyekből az állam hadserege és gondoskodása mentette meg. Az a néhány hét, amelyet az orosz hordák a határszéli falvakban töltöttek, eloszlathatta az orosz ügynököktől a nép elé festett ábrándképeket, keserű ízelítőt nyújtott a cárizmus áldásaiból s ugyanakkor mérhetetlen magasságba emelte a magyar állam jog- és törvény-uralmát. Ezt a momentumot ne mulasszák el felhasználni isko-

láink és tanítóink sem most, se a háború után. Az állampolgári jogok további ismertetésénél az ellentétek szembeállítására is nagy haszonnal értékesíthető, amidőn az orosz autokrata állam jogfosztó rendszerét vázoljuk, hogy mennyire korlátozza a személyes szabadságot az orosz uralom békében is. Nem kíméli a családi otthont, házkutatásokat tarthat; vagyonekhozási rendeleteket, elfogatási parancsokat adhat ki bírói végzés vagy ítélet közbenjövete nélkül, tisztán rendőri vagyis közigazgatási úton, miként a Szibériába deportáltak szomorú példája tanúsítja. Oroszországban nincs vallásszabadság, rendszeresen folyik a felekezeteknek elnyomása az orosz orthodox egyház kivételével. Itt nyomatékkal utalhatunk az oroszok erőszakos térítő munkájára határainkon. Majd felhívhatjuk a figyelmet, hogy a cár birodalmában nincs sajtó- és gyülekezeti szabadság.

Ugyanakkor kifejtethetjük, hogy a hadviselés érdekei a háborúban, az állampolgári jogok bizonyos korlátozását vonják maguk után, de még ez a hadiállapot is respektálja a törvények garanciáját és semmiesetre sem nehezedik oly nyomasztóan a polgárságra, mint az orosz önkény béke idején is a maga hazájában. Hogy miért van szükség a háborúban kivételes intézkedésekre, azt könnyen megértik a tanulók saját tapasztalataikból. Látják, hogy a vasutak katonát, ágyút, fegyvert, élelmet stb. szállítanak a harctérre,

mert a hadsereg harci készsége és felkészültsége most a legfőbb, minden más érdeket megelőző feladat. Érthető tehát, ha időnkint nem utazhatunk tetszésünk szerint, ha nem adhatunk felcsomagokat, ha nem küldhetünk pénzt a postán akkor, amikor akarunk. E miatt van is néha egy kis fennakadásunk, talán kellemetlenségünk is, de egy embernek vagy csoportoknak ezekből származó nehézségei semmiségek a haza, az állam, mindnyájunk létének látható és érezhető veszélyeztetésével szemben. Azért a polgári jogok korlátozása a háborúban nem önkény, hanem az állam önfenntartására irányuló törvényes állapot, amely alkotmányosan jött létre és amelynek zúgolódás nélkül kell magunkat alávetnünk.

Az állampolgári köteleességekre szintén élénk világosságot vet a háború. Legfontosabbak közülük az állampolgári hűség, engedelmesség a törvények iránt, az adófizetés, a hadkötelezettség. Kidomborításukra a napi események és tapasztalatok bőséges anyagot szolgáltatnak.

Az állampolgári és alattvalói hűség fogalmát akként érzékeltethetjük meg, ha az ellene elkövetett bűnöket, az árulást és a kémkedést tanulóink erkölcsi felháborodásának és megvetésének tárgyává tesszük.

A törvények iránt tartozó engedelmesség és a törvény előtti egyenlőség tömeges példáit a hadbavonulók százezrei nyújtják rangra és állásra való különbség nélkül.

Az adófizetés kötelezettsége a háború alatt sem szünetel. Ennek a kötelességnek teljesítésétől függ az állam teljesítő képessége békében és háborúban egyaránt. Ha az adófizetés a békében oly terheket ró az állampolgárokra, amelyek nem gyümölcsöző befektetéseknek látszanak, pl. hadifelszerelésekre, fegyverekre, ágyukra, várakra, szóval a véderőre, most egyszerre mindenki előtt világossá lesz, mily fontos, mily életbevágó dolog, hogy az adók befolytak és hogy a véderőre is nagy összegek jutottak. Azért nem hazafias dolog a háború ürügye alatt az adófizetést elodázní. Miből fedezze az állam rendes és rendkívüli kiadásait, amikor a háborúban hihetetlen módon megsaporodtak a szükségletek. Hiba az is, ha a moratóriumot olyanok is felhasználják fizetési kötelezettségeik teljesítésére, akik tudnának fizetni. Ezzel t. i. olyan polgártársaik fizető képességeit gyöngítik, akik állami adóikat e miatt nem tudják beszolgáltatni.

Legkönnyebb kétségkívül ma az állampolgári kötelességekből a hadkötelezettséget megvilágítani. Miért van szükségük a mai államoknak hadseregre, miért kell minden alkalmas embernek otthonát egy időre béke idején is elhagynia, hogy katonai szolgálatot teljesítsen, oly kérdések, amelyekre minden elméleti oktatásnál érthetőbb választ adnak a csatamezők véres csodái. Es itt már nemcsak kötelességekről kell beszélnünk, hanem a vitézség, az odaadás, az önfeláldozás

etnikai hatásait is fel kell használnunk az állampolgári öntudat fejlesztésére és megerősítésére. Ez a terület az, a hol a jogok és kötelességek fogalmát, erkölcsi momentumokkal kell körülvenni, amelyek nélkül nem lehet el semmiféle polgári nevelés, mert az intellectus egymagában nem biztosíték az állampolgári erények gyakorlására.*

Nagy haszonnal értékesíthetjük azokat a háborús tapasztalatokat az állampolgári nevelés érdekében, melyek gazdasági életünknek a háborús viszonyokhoz való adaptációjából meríthetők.

Itt jelentkezik leghatározottabban az ösztönös és a tudatos egoizmus egyaránt. Mindkettőnek leküzdésén és átalakításán múlik a háború gazdasági részének sikeres megóvása sokkal inkább, mint bármely más tényezőn. A kiéheztetés elmélete veszedelmesebb fegyver, mint a gránát és a srapnel. Kivédésére rendszeres gazdasági organizáció szükséges és máskor nem ismert önmegtagadást és áldozatkészséget tételez fel a polgárság részéről. De szükséges a népnek gazdasági iskolázottsága is hozzá, mert különben a hatóság rendeletét helytelenül vagy sehogysen hajtja végre.

Németország azonnal a háború elején számított arra, hogy Anglia a kiéheztetés elméletét a gya-

* L. Staatsbürgerliche Erziehung von Dr. F. W. Foerster, Leipzig. Teubner 1910. 8. 1.

korlatban fogja próbálni megvalósítani. S mivel élelmickekben körülbelül 33% erejéig bevitelre srorul, azonnal áttért a háborús gazdálkodásra, ami annyit jelent, hogy számításba vette összes készleteit, a várható behozatalt sa mutatkozó hiányt a lakosság életmódjának racionalizálásával próbálta pótolni. Németország nagy gazdasági föllendülése, miként ők mondják, a ruházkodási és élelmezési luxust – demokratizálta.* Vagyis a német polgár többet költ rendes körülmények között ruházat és élelemre, mint az 1870. év előtti időben, de nem azért, mert erre szükség van, hanem mert telik rá a társadalom minden rétegében. Nem csoda. A német kivitel (főleg ipari kivitel), mely 1871-1880-ig átlag 6 milliárdra rúgott, azóta 22 milliárdra emelkedett évenként. A luxus kétségkívül nálunk is demokratizálódott, valószínűen még inkább, mint Németországban, de sajnos, nem azért, mert telik, hanem azért, mert másra nem telik. A német nép azonnal megértette, miről van szó, minden egyes ember érezte a maga gazdasági szolidaritását az állam gazdasági helyzetével és ahhoz alkalmazkodott. És azért ott nem is került a kivételes intézkedések végrehajtása nagyobb nehézségekbe, mivel a nép nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is intelligens, amit magunkról el nem

* Staatsbürgerliche Belehrungen in der Kriegszeit. 84. l.

mondhatunk. Az élelmiszerek okszerű elosztódására, az árak szabályozására nálunk is történtek intézkedések. Állampolgári kötelesség ugyan, hogy az állam vagy egyesek szorult helyzetét senki sem használja fel illetéktelen vagyonszerzésre, s mégis hányszor szegték meg ezt az elemi szociális elvet, nagyban és kicsiben épen a háború alatt. Hányszor indokolták a piaci árusok az árak emelését bőségben rendelkezésre álló termékeknél is azzal, hogy háború van, «mikor jusson egy kis haszonhoz a szegény ember?» Ezek a tudatos egoizmus példái. De ennél még gyakoribb az ösztönös egoizmus, melybe a gazdaságtanilag iskolázatlan falusi ember esik. Elrejtí büzáját, krumpliját, babját, borsóját stb., hátha jön a muszka, vagy a «finánc», mindakettő elviszi, miből élünk?... Azt sem érti, miért adja ő el büzájának egy hányadát s miért vegyen azon kukoricalisztet, mikor az ő öregapja sem evett soha mást, mint búzakenyeret.

Ha falusi asszonyaink és a városi napszámosok nem vállalnak munkát, mert megélnék a hadisegélyből, ez a jelenség is arra vezethető vissza, hogy nem látják be a munkáskezek hiányának befolyását az egész gazdasági helyzetre s nem érzik az érdekközösséget, mely azt parancsolja hogy az egyes ember munkaereje most még nélkülözhetetlenebb az összességre nézve s végső elemzésben neki is javára válik.

Még több szó eshetik a föld megműveléséről

s a mezőgazdasági termelésnek a háborús szükségletekhez való alkalmazkodásáról.

Az ipari élet transzformálása is a háború adta viszonyokhoz nehezen ment. Míg nálunk számos ipari üzemet be kellett szüntetni munkáshiány, vagy szállítási nehézségek, vagy a kereslet megcsappanása miatt, Németországban azonnal átalakult igen sok üzem olyan cikkek gyártására, amelyek a hadviseléssel közvetve, vagy közvetlenül összefüggnek. Ez természetesen csak oly munkáselemek segítségével lehetséges, a melyeknek kulturális foka a megváltozott munkakörhöz való gyors alkalmazkodást lehetőségessé teszi. Vallja is büszkén az említettem porosz hivatalos kiadvány, hogy Németország pontosan működő háborús organizációját népiskoláinak fejlettségéből lehet megmagyarázni. A német nép átlagos műveltségének színvonala magasabb a többi népekénél.* Ezt kiegészíti a tudományos képzés methodikus organizáltsága, amely nélkül, úgy mond, lehetetlen lett volna az angol iparral a versenyt sikeresen felvennünk. Ezt az angolok is elismerik: «Igen, a germánok tanultságukkal fognak bennünket agyonütni», mondotta egy angol parlamenti vezér.

Hogy az állampolgári nevelés gazdasági okulásait a háborúból vett példákkal illusztrálhassuk,

* Staatsbürgerliche Belehrungen in der Kriegszeit. I. fejt.

tereljük rá a tanulók ügyeimét azokra a nélkülözésekre és fáradalmakra, melyeket harcoló katonáink hősi kitartással viselnek. A harcmezők megpróbáltatásainál nincs külön tanítómester. Hányszor kénytelenek étlen-szomjan küzdeni az ellenséggel s mi idehaza, ahol életünk biztonságban van, mi zúgolódjunk, ha egy tál ételt meg kell vonni magunktól, ha nem ehetünk fehér kenyeret, ha kevesebb húst, vaját stb. kell fogyasztanunk. Ebből a kiindulásból könnyen rátérhetünk a továbbiakra: Ne vásároljunk nyálkságot, ne együnk zsíros kenyeret, ne pazaroljuk a kenyérhajat, ne igyunk alkoholos italt, szóval világosítsuk meg az egyszerű, a takarékos, a mértékletes életmód elveit gyakorlati példákkal. A tanulók nagy része már ilyen rend szerint él is odahaza. Magamagán tapasztalja, hogy ilyen életrend mellett is egészséges és el tudja végezni mindennapi teendőit. Itt kínálkozik a kedvező alkalom annak a kérdésnek felvetésére a tanulók előtt: mennyivel gazdagabbak, vagyonosabbak volnánk, ha a békében önként úgy takarékoskodnánk, ahogy most részint előrelátásból, részint kénytelenségből takarékoskodnunk kell, anélkül, hogy ínséget szenvednénk. Magyarázzuk meg a többi között, hogy a sok hús-evés káros az egészségre, nemzetgazdasági szempontból pedig pazarlás. Ezek az útmutatások, aminőket a német ifjúság bőven kap a háború idejére, nálunk még szükségesebbek, noha oly terjede-

lemben minden népréteg ifjúságát nincs is módunkban kioktatni. Az ismétlő iskolák az ifjúsági és népegyletek az igazi talaj, ahol az állampolgári nevelés magjait el kell hintenünk, de ezek számát még nagyon szaporítanunk kell, hogy a különben helyes koncepció megfelelő gyümölcsöket teremjen. Poroszországban 1897-ben 969 ismétlő, illetőleg továbbképző iskola (Fortbildungsschule) volt. Az 1911. évben számuk már 5349. A középiskolában könnyebb a helyzet, a tanulók intelligenciája az állampolgári nevelésre adva van. Azokat az impulzusokat és tudnivalókat, melyek az állampolgári nevelés szempontjából a mai viszonyok között tekintetbe jöhetnek, hazafias szellemű iskolákban nem nehéz a tanulók lelkébe juttatni, de nem elmélettel, hanem a kínálkozó konkrét tények bevonásával és megbeszélésével és közvetlen tevékenységük igénybevételével. A példa, a tett a legközvetlenebb nevelők. Az önmegtadást, az áldozatkészséget, az önfeláldozást, vagyis az állampolgárnak nem írott állami törvényen, de az etikán alapuló kötelességeit a pusztá szóból nem érti meg az ifjúság, ha át nem élte őket. Átélésüknek most van az ideje. Es e tekintetben a helyes útra léptünk, amikor az ifjúságot cselekvő közreműködésre serkentettük egyrészt azért, hogy személyes tevékenységüket vesszük igénybe, – a leányiskolák pl. meleg ruhát és fehérneműt készítettek, a fiúk mint cserkészek a sebesültek szállításánál segéd-

kéznek, falusi nép gyermekei vízzel, gyümölcssel és ennivalóval látják el a keresztül vonuló katonákat, – másrészt alkalmat adunk arra, hogy zsebpénzüket vagy egyéb megtakarított filléridet családtagjaik segélyezésére fordítsák. Persze, a németek ezen a téren is minden népet felülmúlnak. Tudott dolog, hogy az aratásnál középfokú iskolák tanulói is együtt dolgoztak a megcsappant számú arató néppel s újév óta – mindmennyi fűрге ügynökök – aranyat szereznek be papírpénz ellenében a birodalmi bank számára. Olvassuk, hogy az így kitűzött cél egy milliárd aranynak összegyűjtése. Ám nem szabad keveselni azt sem, amit a mi ifjúságunk tett és tesz.* Ezt a tetre való készséget a közért, a szolidaritásnak ezt a nagy méretekben jelentkező' tőkéjét mintegy konzerválni, elraktározni feladatunk a háborúban, hogy a jobb napokban, a békében is gyümölcsöztethessük.

A fogyatkozások pedig, melyeket épen az állampolgári nevelés szempontjából észlelünk, arra

* Hadd említsek meg a sok közül csak egy példát. Az Andrassy-úti fels. leányiskola és leánygimn. növendékei eddig a harcoló és a sebesült katonák részére sajátkezűleg mintegy négyezer darab különféle téli meleg ruhadarabot kötöttek és varrtak. Ezer szeretetadományt gyűjtöttek karácsonyra és fedezik állandóan tizenöt sebesült katona ápolási költségeit, ami havonként 900 korona hozzájárulást jelent.

sarkalnak, hogy ezeknek kiküszöbölésére minden rendű iskoláinkban a figyelmet rátereljük.

Hátra van, hogy fejtegetéseink eredményeképpen összeállítsunk néhány szempontot, amelyek alá az állampolgári nevelés háborús anyaga beosztható. Teljességre semmiesetre sem tarthat igényt ez az összeállítás, csupán kísérlet arra nézve, hogyan lehet az anyagot csoportosítani.

I. A háború. Előzmények. Kitörésének közvetett és közvetlen okai. Nem mi akartuk, ránk kényszerítették. Az ország hangulata. Az ország egységes állásfoglalása. A nép és a parlamenti pártok egyetértése. Mi forog a kockán? Az állam megmentésétől függ polgárainak sorsa is.

II. Az elérendő cél és eszközei. A mozgósítás. Lefolyása és az állampolgárok bevonása a védelemre. A védkötelezettség. A hadsereg. Katonáink hősiessége és kötelességtudása.

III. Hadiállapot. Kivételes intézkedések a jogi és nemzetgazdasági téren. A forgalom és kereskedelem időnkinti korlátozása a hadseregszállítások érdekében. Kiviteli tilalmak. Vámmentes behozatal. A hadsereg és a népelelmezés. Az állatállomány fenntartása. Moratorium. Rekvirálások. Drágaság.

IV. Földművelés. A főtáplálék a kenyér. Ennek biztosítása. Miért kell a búzakenyér-evésről lemondanunk? Miért fogyasszunk kevesebb húst és zsiradékot? Gyűjtsük az ételmaradékot az állatok számára, mert a nekik szánt táplálék egy